

ANTİK MİSİR'DA KADIN ve DOĞUM ÜZERİNE BİR İNCELEME A STUDY ON WOMEN AND CHILDBIRTH IN ANCIENT EGYPT

• Fehmi KATIRCIOĞLU¹

1 Prof. Dr., Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kalp ve Damar Cerrahisi Kliniđi, Ankara/TÜRKİYE.

Öz

Bu çalışma, Antik Mısır'da gebelik, doğum, kadın sağlığı ve tıp kültürünü çok yönlü bir perspektifle ele almaktadır. Nil uygarlığının tıbbi bilgi birikimi Ebers, Kahun ve Edwin Smith gibi papirüsler aracılığıyla günümüze ulaşmış; bu metinlerde jinekoloji, doğurganlık, doğum kontrolü, emzirme ve çocuk sağlığına ilişkin ayrıntılı bilgiler yer almıştır. Antik Mısır'da tıp, büyü ile iç içe olup rahatsızlıkların teşhis ve tedavisinde hem rasyonel uygulamalar hem de büyüsel yöntemler birlikte kullanılmıştır.

Kadının toplumsal konumu, özellikle doğurganlık ve annelik üzerinden değer kazanmış; Mısırlı kadınlar birçok antik kültüre kıyasla yüksek düzeyde hukuksal ve ekonomik haklara sahip olmuştur. Doğum süreci çoğunlukla evde, ebe eşliğinde ve yerçekiminden yararlanan dikey pozisyonlarda gerçekleşmiş; doğum tuğalları, doğum sandalyeleri ve tıbbi bitkiler doğum pratiğinin temel unsurları olmuştur. Doğumun güvenli ilerlemesi için Taweret, Hathor, Bes ve Meskenet gibi koruyucu tanrıçalardan yardım istenmiş; dini semboller ve tılsımlar yaygın biçimde kullanılmıştır.

Antik kaynaklarda doğumun biyolojik aşamalarının detaylı biçimde yer almaması, doğumun tıbbi bir hastalıktan ziyade kadınlara özgü doğal bir süreç olarak görülmesiyle ilişkilendirilmektedir. Ebeliğin bilgi aktarımı sözlü gelenekle sağlanmış, doğumun teknik yönleri yazılı tıp metinlerinde yer bulmamıştır. Emzirme hem beslenme hem de doğum kontrolü bakımından önem taşımış, sütannelik özellikle üst sınıflarda yaygın ve saygın bir meslek olmuştur.

Sonuç olarak çalışma, Antik Mısır'da doğum ve kadın sağlığı anlayışının din, büyü, tıp ve toplum yapısının iç içeliği temelinde şekillendiğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Mısır, Kadın, Doğum, Doğurganlık, Doğum kontrolü

Abstract

This study provides a comprehensive analysis of pregnancy, childbirth, women's health, and medical culture in Ancient Egypt. Medical knowledge of the Nile civilization is preserved through papyri such as the Ebers, Kahun, and Edwin Smith texts, which contain detailed information on gynecology, fertility, contraception, breastfeeding, and child health. Medicine in Ancient Egypt combined rational therapeutic practices with magical-religious elements, reflecting a holistic approach to diagnosis and treatment.

Egyptian women held a relatively high social and legal status compared to other ancient societies, with fertility and motherhood forming central aspects of female identity. Childbirth typically occurred at home with the assistance of midwives and utilized upright birthing positions supported by gravity. Birth bricks, birthing stools, herbal remedies, and ritual objects formed integral parts of childbirth practices. Protective deities—such as Taweret, Hathor, Bes, and Meskenet—were invoked to safeguard the mother and child, and amulets and spells were widely used.

The absence of detailed descriptions of the biological stages of labor in medical texts is attributed to the perception of childbirth as a natural, female-led process rather than a medical condition requiring physician intervention. Midwifery knowledge was transmitted orally, which explains the limited technical information in surviving texts. Breastfeeding held nutritional, symbolic, and contraceptive importance, while wet nursing was a respected occupation, particularly among elite households.

Overall, the study demonstrates that concepts of childbirth and women's health in Ancient Egypt were shaped by an interconnected system of religion, magic, medicine, and social structure.

Keywords: Egypt, Women, Childbirth, Fertility, Birth control

Sorumlu yazar: Salih Fehmi Katircioğlu

Prof. Dr., Ankara Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Kalp ve Damar Cerrahisi Kliniđi, Ankara/TÜRKİYE.

E-mail: hititbilim@gmail.com **ORCID ID:** 0009-0008-2897-6570

Geliř tarihi: 15.01.2026 **Kabul tarihi:** 30.03.2026 **Publication Date:** 30.03.2026

Atf bilgisi: Katircioğlu, S.F. (2026). Antik Mısır'da Kadın ve Doğum Üzerine Bir İnceleme, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 45(80), 1-9.

Antik Mısır, merkezi Nil Nehri olan güçlü ve uzun ömürlü bir medeniyetti (MÖ 3100-MÖ 30 civarı). İlahi firavunları, anıtsal piramitleri, karmaşık hiyeroglifleri, mumyalama teknikleri, gelişmiş tarımı ve zengin kültürel yenilikleriyle tanınan Mısır; Eski, Orta ve Yeni Krallık dönemlerinde gelişip Yunanlılar ve Romalılar gibi yabancı güçlerin eline geçmeden önce varlığını sürdürdü. Toplumunu, verimli topraklar için Nil'in öngörülebilir taşkınlarına büyük ölçüde bağımlıydı, geniş bir nüfusu besliyor ve antik dünyayı etkileyen karmaşık yönetim, din ve sanat sistemleri geliştiriyordu. Siyaset, tarım, bilimsel gelişmeler gibi unsurların yanında sağlık alanında da Mısır medeniyeti eski dünyanın öne çıkan medeniyetlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Mısır tıbbı, belgelenmiş en eski tıp bilgilerinden biridir. MÖ 4. binyılın sonlarındaki medeniyetin başlangıcından MÖ 525'teki Pers istilasına kadar, Mısır tıp uygulamaları büyük ölçüde değişmeden kalmış ve basit, delici (invaziv) olmayan cerrahi işlemler, kemik yerleştirme, diş hekimliği ve kapsamlı bir farmakopeyi içermiştir. Mısır tıp düşüncesi, Yunanlılar da dahil olmak üzere sonraki gelenekleri etkilemiştir. Ebers Papirüsü'nde kanser tedavisi: "Tanrı Xenus'a karşı bir tümör"den bahsederken, "oraya karşı hiçbir şey yapma" tavsiyesinde bulunur. Ancak, cinsel yolla bulaşan "gonore" gibi bulaşıcı hastalıklarda Hititlerde olduğu gibi¹ tedavi yöntemleri bulunmaktadır.

19. yüzyıla kadar, eski Mısır tıbbı hakkındaki temel bilgi kaynakları, antik çağın sonlarına ait yazılardır. Yunan tarihçi Herodotos, MÖ 440 civarında Mısır'ı ziyaret etmiş ve tıbbi uygulamalarına dair gözlemlerini kapsamlı bir şekilde yazmıştır. Yaşlı Plinius da tarihsel incelemesinde Mısır hakkında olumlu yazılar yazmıştır. Hipokrates ("tıbbın babası"), Herophilos, Erasistratus ve daha sonra Galen, Amenhotep tapınağında eğitim görmüş ve antik Mısır tıbbının Yunan tıbbına katkısını kabul etmişlerdir.²

19. yüzyılın başlarında antik Mısır yazıtlarının çözülmesi, tıbbi konularla ilgili birçok eser (Mısır tıbbi papirüsleri) de dahil olmak üzere antik Mısır yazıtlarının ve papirüslerinin tercümesine olanak sağlamıştır. 19. yüzyılda Mısır bilime duyulan ilgi, Ebers papirüsü, Edwin Smith Papirüsü, Hearst Papirüsü, Londra Tıbbi Papirüsü ve MÖ 2900'e kadar uzanan diğerleri de dahil olmak üzere, kapsamlı antik tıbbi belgelerin birkaç setinin keşfedilmesine yol açmıştır.³

Edwin Smith Papirüsü, cerrahi üzerine bir ders kitabıdır ve anatomik gözlemleri ve çok sayıda hastalığın "muayenesini, teşhisini, tedavisini ve prognozunu" ayrıntılı olarak açıklar. Muhtemelen MÖ 1600 civarında yazılmıştır, ancak daha önceki birkaç metnin kopyası olarak kabul edilir. İçindeki tıbbi bilgiler MÖ 3000 yılına kadar uzanmaktadır. Bu nedenle bir öğrenme kılavuzu olarak görülmektedir. Tedaviler, hayvansal, bitkisel veya meyve özlerinden veya minerallerden yapılan merhemlerden oluşuyordu. Ağız cerrahisinin 4. Hanedanlık (MÖ 2900-2750) kadar erken bir dönemde uygulandığına dair kanıtlar mevcuttur.⁴

Ebers papirüsü (yaklaşık MÖ 1550), modern bir editör tarafından kategorize edildiği üzere, çeşitli rahatsızlıklar ve hastalıklar için 877 reçete içerir; bunlardan bazıları büyümlü ilaçlar içerir, çünkü büyü ve tıp hakkındaki Mısır inançları sıklıkla iç içe geçmiştir. Ayrıca, tümörlerin farkındalığını ortaya koyan belgeler ve tümörün çıkarılmasına ilişkin talimatlar da içerir.⁵ Kahun Jinekolojik Papirüsü, gebe kalma sorunları da dahil olmak üzere kadınların şikayetlerini ele alır. Teşhis ve tedaviyi ayrıntılarıyla anlatan otuz dört vaka günümüze ulaşmıştır; bunların bazıları parça parçadır. MÖ 1800 yılına tarihlenen bu eser, günümüze ulaşan en eski tıbbi metindir.⁶ Hearst papirüsü (MÖ 1450) ve Berlin papirüsü (MÖ 1200) gibi

¹ Aydın, M. – Katircioğlu, S. F. (2023). Hitit Tıp Metinlerinde Geçen Bir Hastalık Üzerine. *Archivum Anatolicum-Anadolu Araştırmaları*, 17/2, s. 247-257.

² <https://www.arabworldbooks.com/en/e-zine/medicine-in-ancient-egypt-part-1-of-3>

³ Kahun Papirüsü MÖ 1900'den kalma, jinekoloji ve veterinerlik konularını içerir. Ramasseum Papirüsü MÖ 12-13. hanedanlık döneminde yazılmış, büyü ve bilimi birleştirir. Edwin Smith Papirüsü MÖ 1550-1600'den kalma, cerrahi ve anatomi bilgilerini içerir. Hearst Papirüsü MÖ 1550'den kalma, hayvan ısırtıkları ve ortopedik tedavileri anlatır. Erman Papirüsü MÖ 1550'den kalma, yenidoğan bakımı ve reçeteleri içerir. Ebers Papirüsü MÖ 1553-1550'den kalma, en uzun papirüs olup ders kitabı niteliğindedir.

⁴ Dawson, W. R. (2000). *The Beginnings Of Medicine: Medicine and Surgery In Ancient Egypt*, *Science Progress In The Twentieth Century (1919-1933)*, S. 22, C. 86, s. 275-284. <https://www.jstor.org/stable/43430010> Erişim Tarihi: 15.01.2017-02:16 UTC.

⁵ Metwaly A. M.-Ghoneim, M. M.-Eissa I.H.-Elsehemy I. A.-Mostafa A. E.-Hegazy M. M.-Afifi W. M.-Dou D. (2021). *Traditional Ancient Egyptian Medicine: A Review*, *Saudi Journal Of Biological Sciences*, 10/28, s. 5823-5832.

⁶ Başlıca eski mısır tıbbi papirüsleri Kahun Papirüsü; MÖ yaklaşık 1800 yılına tarihlenen Kahun Jinekolojik Papirüsü, Mısır'daki bilinen en eski tıbbi metindir. 1889'da Flinders Petrie tarafından El-Lahun'da bulunmuş, ilk olarak 1893'te F. Ll.

diğer belgeler de eski Mısır tıbbına dair değerli bilgiler sunmaktadır.⁷

Diğer bilgiler ise, Mısır mezarlarının duvarlarını sıklıkla süsleyen resimlerden ve bunlara eşlik eden yazıtların tercümelelerinden gelmektedir. Modern tıp teknolojisindeki gelişmeler de eski Mısır tıbbının anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Paleopatologlar, mumyaların kemiklerini ve organlarını incelemek için röntgen ve daha sonra bilgisayarlı kesityazar (BT) taramalarını kullanabilmişlerdir. Elektronik mikroskopları, kütle spektrometresi ve çeşitli adli tıp teknikleri, bilim insanlarına 4000 yıl önceki Mısır'daki sağlık durumuna dair benzersiz bakış açıları sunmuştur.

Jinekolojik kavramlar, doğurganlık ve cinsellik, doğum ve çocuk sağlığı gibi konular, Firavun Dönemi'nden Roma Dönemi'ne (MÖ 2. binyıldan MS 3. yüzyıla) kadar çok sayıda kaynakta işlenmiştir. Bunların çoğu tıbbi ve büyüsel veya daha doğrusu tıbbi-büyüsel papirüslerdir. Tıpla ilgili büyüsel yazmaları, doğum yapan kadın için, doğumu hızlandırmak veya doğmamış çocuğu ve gebeyi korumak amacıyla kadın ve çocuk hastalıkları (çoğunlukla rahim, vulva, mesane ve mide) için büyüler, tılsımlar, ilaçlar ve reçeteler ile doğurganlık, doğum kontrolü ve doğum hakkında bilgi içerir. Genel olarak, bu metinlerin odak noktası doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası kadının ve doğmamış fetüsün, yeni doğmuş çocuğun veya bebeğin sağlığı ve korunmasıdır. Dikkat çekici bir şekilde, tıbbi metinler doğumun kendisine dair herhangi bir açıklama içermez ve doğum anında okunması gereken büyüsel sözler ve tılsımlar da yoktur. Jinekolojik metinler doğumla değil, sadece doğum öncesi ve sonrasındaki sorunlarla ilgilenir. Bu temel faaliyetin bu metinlerde ayrıntılı olarak ele alınmaması şaşırtıcıdır, çünkü doğum yapan bir kadının hiyeroglifi bile vardır: Ancak bazı edebi, astronomik ve mitolojik metinlere dayanarak, doğumun biyolojik eylemi ve ayrıca Eski Mısır'daki düşük ve erken doğum hakkında daha ayrıntılı bilgi ediniyoruz. Bu kaynaklar çok sayıda benzetme içermesine ve ilahi bir doğumu açıklamasına rağmen, ne kadar çok ayrıntı sağladıkları dikkat çekicidir. Metinsel kaynakların yanı sıra, tapınak duvarlarının süslemeleri ve tek bir doğum tuğlası üzerindeki çizim, doğum anına dair bir fikir vermektedir.

Eski Mısırda doğumu incelemek için önce Mısırlı kadınlara ve yaşamlarına bir göz atmalıyız. Yunan tarihçi Herodotos, hanedanlık döneminin sonunda Mısır'ı ziyaret ettiğinde, hem ülkenin hem de insanların doğası karşısında oldukça şaşkına dönmüştü. Bu dönemin kadınları antik dünyada epeyce ön yargı yaratmıştı. Katı erkek denetiminden yasal olarak uzak olan bu kadınlar, çağdaşlarına oranla özgürlükle taçlandırılmış, son derece bağımsız hayatlar süren şanslı varlıklar olarak görünüyordular. Tüm ülke egzotik ve sıra dışı geleneklerle doluydu; kral tanrı gibi yaşıyor, tanrılar ise değişik kılıklara söz gelimi hayvan kılığına giriyor ve ölüm ve ritüelleri dini amaçlarla dolu, gerçek ve gerçek ötesini barındıran güncel algıları etkileyen günümüzde kavranması zor uygulamalardı.⁸ Ancak kadınlar hepsinden daha tuhaf olarak algılanıyordu. Egzotik güzellikleri, gevşek Mısır ahlakına dair düşlemsel söylentiler ve Mısırlı kadınların cinselliğe hazır oluşları, sonraki yüzyıllar boyunca erkeklerin hayal gücünü büyüledi. Bugün bile hepimiz Nefertiti veya Kleopatra'nın düşlemsel yaşam öykülerini ve isimlerini biliyoruz. Mısır resim ve heykelleri ise kadını görev bilincine sahip bir eş, kız evlat ve anne olarak resmederken, yazında daha maceracı kocasına sadık bir destek sağlar. Her ne kadar günümüze ulaşan hiçbir Mısır hukuk kitabı olmasa da, mahkeme belgeleri ve yasal yazışmalar şeklinde, her sosyal

Griffith tarafından çevrilmiş ve The Petrie Papyri: Hieratic Papyri from Kahun and Gurob'da yayınlanmıştır. Papirüs, jinekolojik hastalıklar, doğurganlık, gebelik ve doğum kontrolü gibi kadın sağlığıyla ilgili 35 ayrı paragraf içermektedir. Ameliyatı anlatmamaktadır. Kahun papirüsü etkili bir şekilde üç farklı bölüme ayrılmıştır. Bu bölümler, hasta ve doktor arasındaki etkileşim hakkında bir kılavuz sağlamak için vardır. İlki semptomların neler olduğu, ikincisi doktorun tanılarla birlikte hastaya nasıl danışması gerektiği ve son olarak bir tedavinin nasıl önerildiği veya tavsiye edildiğidir.

⁷ Said, G. Z. (2013). Orthopaedics in the dawn of civilisation, practices in ancient Egypt, *International Orthopaedics*. S.38 C.4. s. 905–909.

⁸ Doğum, düzenli uterus kasılmalarının ilerleyici servikal dilatasyon ve silinmeye neden olarak fetüsün ve diğer gebelik ürünlerinin atılmasına yol açtığı süreçtir. Bu normal fizyolojik süreç 3 aşamaya ayrılır: 1. aşama, doğumun başlamasıyla başlar ve tam servikal dilatasyon ve silinmeye sona erer. 2. aşama, tam servikal dilatasyonla başlar ve fetal doğumla son bulur. 3. aşama, fetal doğumdan hemen sonra başlar ve plasentanın doğumuyla sona erer. Doğum yapan kadının doğum evresinin doğru bir şekilde belirlenmesi, her aşamada uygun destek ve sürekli takip, sağlık ekibinin gereksiz müdahaleleri en aza indirmesine ve doğum yapan kadının doğum deneyimine ilişkin algısı da dahil olmak üzere maternal ve fetal sonuçları optimize etmesine yardımcı olur. Sağlık profesyonellerine yönelik bu etkinlik, katılımcıların normal doğumu değerlendirme ve yönetme becerilerini geliştirmek için tasarlanmıştır. Katılımcılar, normal doğum fizyolojisi ve bu önemli olayın ilerleyişini değerlendirip kolaylaştırarak iyi maternal ve fetal sonuçlar elde etmek için en iyi uygulamalar konusundaki bilgilerini genişleteceklerdir. Gelişmiş beceriler, klinisyenlerin doğum yapan hastalara bakım veren meslekler arası bir ekip içerisinde etkili bir şekilde işbirliği yapmalarını sağlar.

sınıftaki erkek ve kadınların yasanın gözünde eşit olduğunu kanıtlayacak yeterli kanıt vardır. Bu eşitlik, Mısırlı kadınlara (evli veya bekar) dilediği gibi miras alma, mülk ve köle satın alma ve satma hakkı veriyordu. Geçerli bir yasal sözleşme yapabiliyor, mal ödünç alabiliyor veya ödünç verebiliyor ve hatta bir dava açabiliyordu. Ama en önemlisi, bir erkek vasinin koruması olmaksızın tek başına yaşamasına izin veriliyordu. Ne yazık ki, Yunan yasalarının, geleneklerinin ve dilinin Mısır yaşam biçimi üzerinde derin bir etkiye sahip olmaya başladığı Greko-Romen döneminde, kadınların eşit statüye sahip olma hakkı yavaş yavaş aşındı.⁹

Mumyalama yöntemlerine dair yüksek bilgi birikimine rağmen, insan vücudunun nasıl çalıştığına dair bilginin bu kadar gelişmiş olmaması oldukça şaşırtıcıdır. Bunu da ancak sanal ile asıl olanın karıştırılmasına bilginin gözlemsel olmamasına borçluyuz. Gerçek Mısırlı kadını görmemizi sağlayan tek bir belge türü vardır: Tıbbi Papirüsler. Bu kanıt, ortalama bir Mısırlı kadının nispeten kısa boylu, koyu saçlı, koyu gözlü ve açık kahverengi tenli olduğunu gösterir. Çocukluğunu ve sık sık yaşadığı gebelikleri atlattığı varsayılırsa, ortalama yaşam beklentisi yaklaşık kırk yıldır. 18. Hanedanlığa tarihlenen Ebers Tıbbi Papirüsü, kadınlarla ilgili konuları ele alan uzun bir bölüm gösterir.¹⁰ Öncelikle üreme ve doğum kontrolü, emzirme ve çocuk refahı gibi ilgili sorunlar. Jinekoloji, Mısır sanatlarının en güçlüsü değildi ve kadın vücudunun nasıl çalıştığına dair bazı garip açıklamalar vardı. Örneğin, rahim ağzının pozisyonu bilinmesine rağmen, yumurtalıklardan hiçbir söz edilmemiştir ve rahmin kendisinin tamamen hareketli olduğuna ve kadın vücudu içinde serbestçe yüzebildiğine inanılıyordu. Bu meraklı rahmin hastaya büyük zarar vereceği düşünüldüğünden, organı yerine yerleştirmeye yardımcı olmak için çeşitli yöntemler geliştirildi; en yaygın kullanılanı hastanın kurutulmuş insan dışkıyla fümigasyonuydu. Ayrıca sağlıklı bir kadının rahmini vücudunun geri kalanına bağlayan serbest bir geçidi olduğu gibi yanlış bir varsayım da vardı. Doğum kontrolü sağlayacak doğum kanalındaki herhangi bir tıkanıklığı tespit etmek için birçok doğurganlık testi tasarlandı. Kahun Tıbbi Papirüsü, hastanın hurma unu ve bira karışımı üzerine oturtulması gerektiğini tavsiye ediyordu; doğurgan bir kadın bu tedaviden sonra kusardı ve kusma sayısı potansiyel gebelik sayısı hakkında bir gösterge olurdu. Alternatif olarak, vajinaya sarımsak veya soğan fitili yerleştirilebilir ve gece boyunca bırakılabilir; sabah hastanın nefesinde sarımsak tespit edilebilirse, gebe kalabileceği düşünülüyordu.

Doğurganlık ve gebe kalma, kadın ve aile hayatındaki en önemli konulardı. Evlilik, bir erkek ve bir kadın arasında basit bir ekonomik sözleşmeydi ve Mısırlılar yabancılarla birlikteliklere resmi bir kısıtlama getirmezdi. Ancak çocuk sahibi olmak günlük hayatın en önemli unsuruydu. Mısırlılar çocukları sever ve günümüz dünyasında bile yeni evli çiftlerin düğün gününden itibaren 12 ay içinde çocuk sahibi olmaları veya hamile kalmaları beklenir. Eğer bu gerçekleşmezse, sorunla ilgilenmek için hemen bir doğurganlık kliniğine yönlendirilirler.¹¹

Eski Mısır'da ebe, kadın doğum uzmanı veya jinekolog için bilinen kelimeler yoktu. Ancak eski Mısırlıların bunlar için kelimeleri olmaması, bunların var olmadığı anlamına gelmez. Eski Mısır'da ebe birçok biçimde vardı. Köylüler için ebe, bebeğin doğumuna yardım eden bir arkadaş, komşu veya aile üyesiydi. Soylu kadınlar ve daha zengin sınıflar için ebe genellikle evde yaşayan bir hizmetçi veya hemşireydi. O dönemde ebeler mesleklerini öğrenmek için resmi bir eğitim almamışlardı. Bunun yerine, bilginin aile üyesinden aile üyesine veya arkadaştan arkadaşta aktarma yoluyla öğreniyorlardı. Ebeğin işi, kadınlara yaşamları boyunca duygusal destek, cesaretlendirme, tıbbi bakım ve dini yardım ve koruma sağlamayı içeriyordu. Ebelerin odaklandığı alanlar hamilelik, doğum, doğurganlık ve doğum kontrolüydü.

Çoğu eski Mısırlı kadın, "evin serin çatısında veya asmalarla süslenmiş papirüs saplarından yapılmış sütunlardan oluşan bir çardakta veya lohusa çadırında" doğum yapar ve bebeklerini doğururdu. Ptolemaios döneminde, soylu sınıftan kadınlar tapınaklara bağlı doğum evlerinde doğum yapardı. Bu kadınlar bebeklerini doğururken ayakta durmak, diz çökmek, çömelmek veya doğum tuğlalarının üzerinde topuklarının üzerinde oturmak veya bir doğum sandalyesinde oturmak gibi pozisyonlar alırdı. Ebe daha sonra doğuma yardımcı olmak ve bebeği yakalamak için annenin önüne yerleştirilirdi. Anne

⁹ Sullivan R. (1997). Divine and rational: the reproductive health of women in ancient Egypt. *Obstetric and Gynecological Research*, 52/10, s. 141.

¹⁰ Nunn, J. F. (1966). *Ancient Egyptian Medicine*. London: British Museum Press, s. 31–34.

¹¹ Sullivan, 1997, s. 142.

ıkmırken ellerini ve kollarını tutmak ve cesaretlendirmek için annenin iki yanına iki kadın veya ebe yerleştirilirdi. Bazen ebe, buharın doğumu kolaylaştırmasına yardımcı olması için doğum sandalyesinin altına bir kap sıcak su koyardı. Eski Mısırlı kadınların kullandığı doğum tuğlaları 14 x 7 inç uzunluğundaydı ve doğum sürecinin renkli boyalı sahneleri ve figürleriyle süslenmişti. Doğum sandalyeleri tuğladan yapılmıştı ve ortalarında bir delik vardı. Üzerlerinde sahibinin hiyeroglif yazıları ve anne, bebek ve tanrıçaların resmedildiği sahneler vardı.¹²

Doğum hem anne hem de çocuk için tehlikeli olabileceğinden, eski Mısır ebeleri yardım ve koruma için birçok tanrıça ve tanrıdan yararlanırdı. Eski Mısır ebelerinin ve kadınlarının hamilelik ve doğum sırasında yardımcı olacağını düşündükleri tanrıça ve tanrılar Hathor, Bes, Taweret, Meskhenet, Khnum, Thoth ve Amun'du. Hathor, kadınların ve ev içi mutluluğun koruyucu tanrıçasıydı ve doğum yapan kadınları izlerdi. Bir ineğin şeklini alırdı. Bes, anne ve bebeğin etrafında dolaşan tüm kötü şeyleri yok eden bir cüce tanrıçaydı. Taweret, hamile su aygırı tanrıçası ve hamilelik, doğum ve emzirme döneminde kadınların baş tanrısıydı. Sihirli bir bıçak veya İsis'in düğümü taşırdı. Meskhenet, insan başlı bir doğum tuğlası şeklinde tasvir edilir ve doğum yapan anneye güç ve destek verirdi. Khnum, doğumdan sonra yeni doğan bebeklere sağlık veren yaratıcı tanrıydı. Tanrı Thoth doğumun gerçekleşmesine yardımcı olurken, tanrı Amon da serin bir kuzey serinliği üfleyerek şiddetli doğum sancılarını dindirmeye yardımcı oluyordu. Bu tanrıça ve tanrıların heykelleri ve resimleri odanın çeşitli yerlerine yerleştirilmiş ve duvarlara, doğum yapan kadınların kullandığı doğum tuğlalarına ve sandalyelere resmedilmişti. Ebelerin doğum sırasında ilahi yardım ve koruma dilemelerinin bir diğer yolu da "doğum yapan kadınların karnına, üzerinde tanrılar, yılanlar, aslanlar ve timsahlar bulunan oymalarla süslenmiş, ayça şeklinde sihirli bir fildişi değnek koymaktı".¹³

Düğününü takip eden günlerde genç gelin, hamileliğin belirtilerini hevesle arardı. Doğurgan bir kadın başarılı bir kadındı. Erkekler tarafından cinsel açıdan çekici bulunur, daha az şanslı kız kardeşleri tarafından kıskanılırdı ve çok çocuklu bir anne olarak hem toplumun hem de kocasının onayını kazanırdı. Mümkün olduğunca çok çocuğa sahip olmak, bir erkeğin erkekliğini kanıtlamasının tek yoluydu. Anne olmak, bir kadının toplumdaki statüsünü artırırdı. Annelerin aile içinde önemli ve saygın bir rolü vardı ve hem kocalarının hem de oğullarının mezarlarında sıklıkla onurlu mevkilerde temsil edilirdi. Ancak çocuklar yalnızca statü sembolü değildi. Her iki ebeveyn de onları çok seviyor gibiydi ve Mısırlı erkekler onlara olan sevgilerini göstermekten utanmaz veya sıkılmazlardı. Büyük ve sağlıklı bir çocuk sahibi olmak her Mısırlının hayaliydi ve bebekler hayatın en zengin nimeti olarak kabul edilirdi. Kızlar ebeveynleri tarafından sevilsen de, erkek çocuklar daha büyük bir statü taşıyordu. Sadece hane halkının yararına çalışmakla kalmıyorlardı; eski Mısır'da en büyük oğul, ebeveynlerinin cenaze törenlerinde de önemli bir rol oynuyordu.¹⁴ Ancak Mısırlılar, hem Yunanistan hem de Roma'da kabul gören bir uygulama haline gelen kız çocuklarını öldürme (kız bebekleri doğumdan hemen sonra öldürme veya terk etme) geleneğini uygulamadılar. Bu konu Antik Roma'da bir cinayet değil, geç dönem kürtaj olarak kabul edildi ve bu nedenle MS 374 yılına kadar geçerli bir Roma yasası olarak kaldı.¹⁵

Menstruasyon (Adet görme) mekanizması Antik Mısır'da tam olarak anlaşılmamış olsa da, Mısır bilgisi dâhilinde adet görmemenin önemi açıktı. Çoğu Mısırlı kadın kendi gebeliğini teşhis edebilir,

¹² Sullivan R. (1995). A brief journey into medical care and disease in ancient Egypt. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 88/3, s. 142.

¹³ Pinch, G. (1994). *Magic in Ancient Egypt* (London: British Museum Press, s. 117–122).

¹⁴ Kahun Jinekolojik Papirüsü (aynı zamanda Petrie Tıbbi Papirüsü, Kahun Tıbbi Papirüsü, Lahun Tıbbi Papirüsü veya UC32057 olarak da bilinir), Mısır tarihinde bilinen en eski tıbbi metindir ve On İkinci Hanedanlık dönemine, MÖ 1825 civarına tarihlenir. Papirüs, jinekolojik sağlık sorunları, gebelik, doğurganlık ve çeşitli tedavileri ele alır. 1889'da Flinders Petrie tarafından El Lahun'da (Faiyum, Mısır) bulunmuş ve ilk olarak 1893'te F. L. Griffith tarafından çevrilmiş ve The Petrie Papyri: Hieratic Papyri from Kahun and Gurob adlı eserde yayınlanmıştır. University College London bünyesindeki Petrie Mısır Arkeoloji Müzesi'nde saklanmaktadır. Daha sonraki Berlin Papirüsü ve Ramesseum Papirüsü IV, büyük ölçüde aynı konuları ele alır ve genellikle aynı reçeteleri verir. Metin otuz dört bölüme ayrılmıştır ve her bölüm belirli bir sorunu ele almakta, teşhis ve tedaviyi içermektedir; herhangi bir prognoz önerilmemektedir. Tedaviler cerrahi olmayan yöntemler olup, etkilenen vücut bölgesine ilaç uygulanması veya yutulmasını içerir. Rahim, vücudun diğer bölgelerinde kendini gösteren rahatsızlıkların kaynağı olarak görülür ve bu nedenle, yağ, tütsü veya kadının kavurma kokusu alması durumunda kokladığı herhangi bir şeyle tütsülenmesi önerilir. Papirüs'ün 3. Sütun, 6. Satırında, timsah dışkısının yakılması veya serpilmesini içeren bir doğum kontrol yönteminin ayrıntıları yer almaktadır. 3. Sütun, 6. Satırdaki doğum kontrol yöntemi genellikle rahim ağzına timsah dışkısı yerleştirilmesi olarak yanlış yorumlanır. 3. Sütun, 7. Satır bağlamında, gebeliği önlemek için kadının rahmine bal ve sodyum tuzu serpilmesini içeren başka bir doğum kontrol yöntemi anlatılmaktadır.

¹⁵ Shaw, B. D. (2001). Raising and killing children: Two Roman myths. *Mnemosyne*, 54(1), 31–77.

beklenen doğum tarihini tahmin edebilirdi; ancak şüphe duyanlar, ücret karşılığında kadının cildini, gözlerini ve göğüslerini detaylı bir şekilde kontrol ederek bir doktora danışabilirdi. Ek test olarak, idrar örneği alınıp filizlenen sebzelerin veya tahılların üzerine dökülürdü; bunların güçlü büyümesi gebeliği doğrular (idrarında bulunan hormon seviyelerindeki değişiklikler bitki örtüsü üzerinde uyarıcı bir etkiye sahipti). Annenin idrarının büyüme gücünün daha ileri bir incelemesiyle, doğmamış çocuğun cinsiyeti tahmin edilebilirdi. Hem buğday hem de arpa üzerine serpilirse, arpanın hızlı büyümesi erkek, buğday ise kız çocuğuna işaret ederdi. Kısırlık neredeyse her zaman eşin üzerine atılırdı ve çocuksuz evlilikler genellikle boşanmayla, kocanın farklı ve umarız daha doğurgan bir eş almasıyla çözüldü. Erkekler, çocuk sahibi olamayacaklarını kabul etmek yerine intihar etmeyi tercih ederlerdi. Doğurganlık sorununa karşı ikinci pratik çözüm evlat edinmeydi (kısa yaşam beklentisi ve yüksek doğum oranı, yetim çocukların kolayca bulunabilmesi anlamına geliyordu). Temel tıbbi yardımın eksikliği ve hamilelik ve doğum etrafındaki gizem havası, insanları dine ve büyüye yöneltti. Çeşitli muskalar mevcuttu ve başvurulacak en popüler tanrılar, çocuksuz kadınlara bebek getiren su aygırı tanrıçası Taweret ve cüce tanrı Bes'ti.¹⁶

Doğum figürleri Doğum genellikle kadınlara özgü bir iş olarak kabul edilir ve ebeler tarafından desteklenirdi. Doğum yapan bir kadın, duvarları çelenklerle kaplı, çadır benzeri bir yapı olan özel olarak inşa edilmiş bir "doğum evi ya da yeri" kullanmış olabilir, ancak doğumların çoğu evde gerçekleşirdi. Doğum için anne adayı, iki alçak tuğla yığınının üzerine diz çöker veya çömelir ya da bebeğin geçebileceği kadar büyük bir deliği olan bir taburye otururdu. Doğuma yardımcı olmak için yerçekimi gücü kullanılırdı ve yere çömelmiş ebe, bebeği dışarı çıkararak anneye yardım edebilirdi. Ancak çoğu kadın tek başına doğum yapmak zorunda kalırdı, ancak daha zor vakalar için "doğum yaptırmak" amacıyla onaylanmış birkaç prosedür vardı. Bunlar arasında karnın alt kısmının bandajlanması ve vajinal fitil kullanımı yer alırdı. Ebenin kullandığı tek cerrahi alet, doğum sonrası göbek bağı kesmek için kullanılan obsidyen bıçağıydı. Doğum sonrası plasenta ile ne olduğu konusunda net bir kanıt bulunmamakla birlikte, dikkatlice atılmış olması muhtemel görünüyor. Geleneksel olarak Mısır'da plasentanın kaderinin doğrudan bebeğin hayatıyla bağlantılı olduğuna inanılırdı ve genellikle evin eşliğine güvenli bir şekilde gömülür veya bebeğin hayatta kalmasını sağlamak için Nil Nehri'ne atılırdı. Hatta demir açısından zengin olan doğum sonrası plasentanın bir kısmının yeni anne tarafından yenmiş olması bile mümkün olabilir. Bazen yeni doğan çocuğa bir parça ikram edilirdi ve eğer reddedilirse veya bebek başını aşağı çevirir, inler veya "evet" yerine "hayır" diye bağırsarsa, bu çok kötü bir alamet olarak kabul edilir ve bebeğin öleceğini gösterirdi. İkizlerin özellikle hoş karşılandığı görülmez ve anneyi çoklu doğumdan korumak için dualar edilirdi.¹⁷

Ne yazık ki, doğumla ilişkili sorunlar oldukça yaygındı. Birçok mummyada, doğumu zorlaştıracak, hatta imkânsız kılacak kadar kadın pelvik anomalileri tespit edildi. Şaşırtıcı bir şekilde, mumyalanmış veya gömülmüş bebeklerin sayısı oldukça azdı; bu da ölü doğan veya doğumdan kısa bir süre sonra ölen bir bebeğin toplumun tam bir üyesi olarak kabul edilmediğini düşündürülebilir. Köy evlerinin altına gömülmüş bebeklerin bulunması, ölü bebeğin kendisinin dini veya batıl bir değere sahip olabileceğini düşündürmektedir.

Yeni annenin doğumdan sonraki on dört gün boyunca kendini "arındırması" beklenirdi. Bu, doğumdan sonra kendisine bir süre dinlenme izni verildiği ve kadın akrabalarının ev işlerini devralarak iyileşmeye, yeni bebeğe bakmaya ve onu tanımaya odaklanmasına olanak tanıdığı anlamına gelir. Anneler yeni bebeklerine doğumdan hemen sonra isim verirlerdi. İsmi baba seçmiş olabilir, ancak bebeğe mümkün olan en kısa sürede isim koymak annenin sorumluluğundaydı, bu nedenle bebek doğumdan kısa bir süre sonra ölse bile bir ismi olurdu. İsimler Mısırlılar için çok önemliydi ve en büyük korkularından biri, kişisel ismin ölümden sonra unutulmasıydı. Bu, öbür dünyada "ikinci ölüme" yol açardı.¹⁸

Bebekleri üç yıla kadar emzirmek gelenekseldi. Anne sütü, mevcut en besleyici, kolay ve en arınık yiyecek ve içeceği sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda belirli bir doğum kontrol etkisine de sahipti ve

¹⁶ Töpfer, S. (2014). The physical activity of parturition in ancient Egypt: textual and epigraphical sources, *Dynamis*, 2/34, s. 317-335.

¹⁷ Dawson, W. R. (1927). The beginnings of medicine: Medicine and surgery in ancient Egypt, *Science Progress*, 22/86, s. 185-197.

¹⁸ Metwaly, 2021, s. 5823-5832.

yeni annenin önceki doğumdan hemen sonra tekrar hamile kalma olasılığını azaltıyordu. Mısırlılar emzirmekten utanmazlardı ve bir kadının alçak bir taburede çömelerek veya oturarak çocuğunu emzirdiği imgesi, başarılı ve doğurgan bir kadınlığın sembolü haline geldi ve Mısır sanatında sıklıkla tasvir edildi. Bol miktarda süt sağlamak için Tıbbi Papirüsler, annenin sırtını özel bir karışımla ovmayı veya ekşi arpa ekmeği ile beslemeyi tavsiye ediyordu. Anne sütü, özellikle erkek çocuk doğuran bir kadının sütü, doğurganlığı artırmada ve yanıkları iyileştirmede faydalı değerli bir tıbbi ilaç olarak kabul ediliyordu. Genellikle bir bebeği tutan bir kadın şeklinde küçük antropomorfik kaplarda toplanıp saklanırdı. Soylu anneler veya emziremeyen anneler sütannelerden yararlanırdı. Sütannelik, her sınıftan kadın için açık olan az sayıdaki iyi ücretli işten biriydi ve doğum sırasındaki kadın ölüm oranı yüksekliği, bu mesleğin her zaman talep gören bir meslek olduğu anlamına geliyordu. Ebeveynler, seçtikleri sütanneyle, belirli bir süre boyunca ve sabit bir ücret karşılığında çocuğu emzirecek yasal bir sözleşme yaparlardı. Adet gecikmesi sözleşmeleri genellikle, olası cinsel ilişkilerin gebeliğe yol açabileceği ve emzirmeyi sonlandırabileceği için, sütannenin çalışma süresi boyunca cinsel ilişkiden uzak durması gerektiğini belirten bir madde içerirdi. Kraliyet sütanesi olarak çalışmak, hevesle aranan bir pozisyondu ve kraliyet mensubu olmayan bir kadının elde etmeyi umabileceği en önemli ve etkili pozisyondu. Kraliyet sütanneleri genellikle yüksek rütbeli saray görevlileriyle evliydi veya onların anneleriydi. Roma döneminde sütannelik daha az değerli hale geldi. O dönemden kalma birçok sözleşme, sütannelerin yerel çöplükten kurtarılan terk edilmiş bebekleri beslemek için ücret aldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu çocuklar daha sonra sahipleri tarafından köle olarak satıldılar.¹⁹

Bebek ölüm oranlarının yüksek olması, anne ve babaların çocukluk hastalıklarından korkmasına neden oluyordu. Çok az ebeveyn hasta çocuklarını doktora götürebilecek maddi güce sahipti ve etkili bir tedavi seçeneği de pek yoktu. Çocuğun dış çıkarma sorunu varsa, standart tedavi yöntemi bebeğe kızarmış fare yedirmektir. Kızamık²⁰ gibi hastalıklar ölümcül olduğundan, anneler çocuklarını korumak için genellikle halk bilgeliğine ve büyüye başvuruyor, çeşitli tılsımlara, muskalara ve büyülere güveniyorlardı. Bu büyüler o kadar etkili olarak biliniyordu ki, genellikle özel olarak oyulmuş tahta veya altın bir boncuğa sarılmış küçük bir papirüs parçasına yazılır ve maksimum koruma sağlamak için çocuğun boynuna dikkatlice asılırdı.²¹

Ebeveynler çocukları için çok çeşitli oyuncaklar satın alır veya kendileri yapardı; hem erkek hem de kız çocukları oyma tahta hayvanlar, minyatür tekneler, tahta toplar ve topaçlarla eğlenebiliyorlardı. Bu tür lükslere gücü yetmeyenler için açık alanlar, nehirler ve kanallar vardı. Modelleme kili olarak kullanılmak üzere bol miktarda kalın Nil çamuru vardı ve işçi köylerinden birkaç ilkel kil bebek ve hayvan (hatta belki de çocuklar tarafından yapılmış) çıkarıldı. Ne yazık ki, genç yaşta evliliklerin yaygın olduğu ve resmi eğitimin yalnızca birkaç kişinin karşılayabileceği bir lüks olduğu bu çalışkan toplumda, eski Mısır'da çocukluk kısa ömürlü bir deneyimdi.

Antik Mısır'da doğum ve kadın sağlığına ilişkin bilgiler, tıbbi papirüsler, ikonografik materyal ve arkeolojik bulguların birlikte değerlendirilmesiyle anlam kazanmaktadır.²² Doğumun hem biyolojik hem ritüel bir süreç olarak kabul edilmesi, tıp-din ilişkisinin güçlü olduğunu göstermektedir.²³ Gebelik testleri, doğum pozisyonları, doğum tuğlaları ve koruyucu tanrılar üzerine bilgiler, Kahun, Ebers ve Edwin Smith papirüslerinde açıkça izlenmektedir.²⁴

Doğumun çoğunlukla kadınların uzmanlığı ve ebeliğin sözlü gelenekle aktarılan bir pratik olduğu, tıbbi metinlere sınırlı yansımaya rağmen ikonografik ve arkeolojik verilerle doğrulanmaktadır. Meskhenet, Hathor, Bes ve Taweret gibi tanrıçalar doğumun dinsel çerçevesini oluşturmuş, doğumu hem fiziksel hem metafizik bir eylem haline getirmiştir.

Bu bağlamda Antik Mısır'da doğumun modern tıp anlayışıyla doğrudan karşılaştırılamayacağı,

¹⁹ Nunn, J. F. (1996a). Ancient Egyptian Medicine. *University of Oklahoma Press*. s. 191-199.

²⁰ Kızamık ("Kızamık" (measles) kelimesi modern bir tanıdır. Antik Mısır metinlerinde hastalıklar semptomlarına göre tanımlanır (ateş, döküntü, şişlik vb.). kızamık gibi döküntülü ve ateşli hastalıklar" şeklinde ifade etmek daha akademik ve güvenlidir.

²¹ Pinch, G. (1994). *Magic in Ancient Egypt*. London: British Museum Press, s. 105-122.

²² Metwaly, 2021, s. 5823-5832.

²³ Sullivan, R. (1997b). The reproductive health of women in ancient Egypt. *Obstetrics & Gynecology Survey*, 52/10, s. 635-642.

²⁴ Dawson, 2000, s. 275-284.

ancak dönemin sosyal, dini ve tıbbi koşulları içinde oldukça sistematik olduğu anlaşılmaktadır.

Metinsel ve epigrafik kaynaklar hiçbir zaman gerçek bir insan doğumunu betimlemez veya tasvir etmez. Westcar papirüsünde ve tapınak duvarlarında tasvir edilen kraliyet doğumu, bir yandan annenin tanrıçalar İsis veya Hathor ile özdeşleştirilmesi, diğer yandan da ilahi ebeler aracılığıyla her zaman ilahi bir doğumla ilişkilendirilir. Ancak kaynakların çoğunda biyolojik doğum kavramı astronomik ve kozmografik kavramlarla bağlantılıdır. Bu sonuç, bilinmeyen bir şey değildir ve MÖ 16. yüzyıldan beri güneşe yazılan ilahilerde yerleşik bir biçemdir. Kraliyet doğumunun tasvirinin amacı, hükümdarın meşrulaştırılmasıdır. Bu nedenle gerçekçi gösterim saklıdır ve gerekli olanla sınırlıdır. Mitolojik anlatılarda ise aksine, ilahi doğum biyolojik terimlerle gerçekçi bir şekilde insan doğumu olarak tasvir edilir. Büyül evrenin (Makrokozmos) "güneşin doğuşu" ve "kutsal doğum", mitolojik ve astronomik el kitaplarındaki küçül evrende (mikrokozmos) "doğum" ile karşılaştırılır.²⁵

Doğum anı ve bununla bağlantılı fiziksel aktiviteler neden bilimsel olarak değerlendirilecek tıp metinlerinde bulunmuyor. Bir kültür bilimci için yaygın bir açıklama, mitolojik olmayan bir bağlamda kan, amniyotik sıvı, embriyonik bağ dokusu veya göbek bağının kesilip doğum sonrası bebeğin dünyaya getirilmesinden bahsetmenin tabu olduğudur. Ancak öte yandan, sarkmış rahim veya vajinal apseler için tıbbi çözümler ve kanama ve düşüklere karşı büyüler mevcuttur. Bu nedenle, bence, bir tabu olduğunu varsaymamalıyız. Aksine, Mısırlılar, doğumun bir hekim veya büyücü gerektiren bir hastalık olarak görülmemesi nedeniyle, tıbbi metinlerde doğumun fiziksel eylemini anlatmanın gerekli olmadığını düşünmüş olabilirler. Ebelerin doğumu gerçekleştirmiş ve gerekli bilgiyi sözlü gelenek yoluyla almış olmaları daha olasıdır. Kaynaklarda doğumda ilahi bir hekim veya büyücü olarak yorumlanabilecek bir tanrı veya erkek figürünün bulunmamasının nedeni budur. Bunun bir önemi, Westcar papirüsündeki beşinci öyküde tanrı Khnum'un tanrıçaların taşıyıcısı olarak tanımlanmasıdır. Doğum yapan kadına yardımcı olmak ve yeni doğan bebeğe bakmak için yalnızca tanrıçalar ve ilahi ebeler mevcuttur. Dolayısıyla doğum bir şifa meselesi değil, bir yardım meselesidir.²⁶

Kaynakça

- Aydın, M. – Katircioğlu, S. F. (2023). Hitit Tıp Metinlerinde Geçen Bir Hastalık Üzerine”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Araştırmaları*, 17/2: 247-257.
- Dawson, W. R. (1927). The beginnings of medicine: Medicine and surgery in ancient Egypt, *Science Progress*, S.22 C.86, s.275–284.
- Dawson, W. R. (2000). The Beginnings Of Medicine: Medicine and Surgery In Ancient Egypt, *Science Progress In The Twentieth Century (1919-1933)*, S. 22, C. 86, s.275-284.
- Metwaly A. M.-Ghoneim, M. M.-Eissa I.H.-Elsehemy I. A.-Mostafa A. E.-Hegazy M. M.-Afifi W. M.-Dou D. (2021). Traditional Ancient Egyptian Medicine: A Review, *Saudi Journal Of Biological Sciences*, S. 10, C. 28, s.5823-5832.
- Nunn, J. F. (1996) Ancient Egyptian Medicine. London. *British Museum Press*, 31–34.
- Nunn, J. F. (1996a). Ancient Egyptian Medicine. *University of Oklahoma Press*. s.191- 199.
- Pinch, G. (1994). Magic in Ancient Egypt. London. *British Museum Press*.
- Said, G. Z. (2013). Orthopaedics in the dawn of civilisation, practices in ancient Egypt, *International Orthopaedics*. S.38 C.4. s.905–909.
- Shaw, B. D. (2001). Raising and killing children: Two Roman myths. *Mnemosyne*, 54(1), 31–77.
- Sullivan R. (1995). A brief journey into medical care and disease in ancient Egypt. *Journal of the Royal Society of Medicine*, S. 88 C.3, s.141-145.
- Sullivan R. (1997a). Divine and rational: the reproductive health of women in ancient Egypt. *Obstetric and Gynecological Research*, S. 52 C.10. s.635-642.

²⁵ Sullivan, R. (1997a). The reproductive health of women in ancient Egypt. *Obstetrics & Gynecology Survey*, 52/10, s. 635-642.

²⁶ Pinch, G. (1994). Magic in Ancient Egypt. London: British Museum Press, 57 vd.

Sullivan, R. (1997b). The reproductive health of women in ancient Egypt. *Obstetrics & Gynecology Survey*, S.52 C.10, s.635–642.

Töpfer, S. (2014). The physical activity of parturition in ancient Egypt: textual and epigraphical sources, *Dynamis*, S. 2 C. 34, s.317-335.

<https://www.arabworldbooks.com/en/e-zine/medicine-in-ancient-egypt-part-1-of-3> Erişim Tarihi: 07.01.2025

<https://www.jstor.org/stable/43430010> Erişim Tarihi: 15.01.2017-02:16 UTC.

